

Įdomus yra V. Šmido bandymas tuos atvejus, kur prūsų kalboje įžiūrimas vns. 3 a. formos vartojimas kitų asmenų reikšme, išaiškinti fonetiškai, t. y. įrodyti, kad dėl fonetinės raidos prūsų kalboje sutapo vns. 1, 2 ir 3 a. formos. Autorius čia, originaliai interpretuodamas medžiagą, bando nustatyti kai kuriuos naujus prūsų k. fonetikos dėsningumus, pavyzdžiui, ide. *ō* žodžio gale, esą, virtęs į *a* (12 p.), prūsų k. *-ai* po gomurinių ir lūpinių (ir po *r*?) virtęs *-ui* ir toliau į *-u* (7 p. ir t.) ir kt. Pastaroji mintis labai įdomi, tik sunkiai įrodoma. Visų pirma, jeigu *-ai* jau ir virto nurodytu atveju į *-ui*, tai lieka neaišku, kodėl *-ui* turėjo virsti į *-u*, ypač turint galvoje pradinę papildomą *-ai* ir *-ui* distribuciją toje pačioje gramatinėje formoje (plg. *drūktai*, bet *laimisku*, *-ui* po lūpinių ir gomurinių, *-ai* po visų kitų priebalsių). Rėmimasis lietuvių kalbos tarmių naudininko *-ui* > *-u* raida čia vargu ar galimas, kadangi, visų pirma, lietuvių kalbos *-ui* pozicija visai skiriasi nuo minėtos pozicijos prūsų kalboje, o, antra, liet. *-ui* > *-u* ne dėl fonetinės raidos, o dėl kitų priežasčių (plg. tų pačių lietuvių k. tarmių vns. viet. *tuŗgui* (< *turguje*) su *-ui*). Taigi prūsų *-u* V. Šmido nagrinėjama atvejais greičiau jau gali būti kitos kilmės. Be to, veiksmažodžių galūnėje *-mai* po lūpinio beveik visada yra *-ai* (o ne *-u!*). Netgi jeigu šitos galūnės ir nelaikytume paveldėta, tai vis tiek, turint galvoje vėlyvą kitimą *-ai* > *-u*, išlikimas čia po lūpinio priebalsio *-ai* vargu ar paaiškinamas. Taigi jau tik šis atvejis vargu ar leidžia naud. *stesmu* kildinti iš **stesmai* (ir, žinoma, iš **stesmāi* < **stesmōi*). Dėl viso to vargu ar galima pateikti vienareikšmį vienskaitos naudininko su *-u*, dgs. vard. *malnijkiku*,rieveiksmių tipo su *-u* (*laimisku*) ir vns. 2 a. (?) *islāiku* formų aiškinimą (10 p. ir t.). Gal kartais ir galėjo atskirose prūsų tarmėse *-ai* vienkalsėti į *-ā* (toks reiškinys būdingas lietuvių žemaičių tarmei), bet po gomurinių ir po lūpinių priebalsių greičiau jau lauktume raidos *-ai* > *-ā* > *-ū*, o ne *-ai* > *-ui* > *-u*. Tačiau įrodyti, kad *-ai* > *-ā* > *-ū* po gomurinių ir lūpinių priebalsių prūsų kalboje taip pat vargu ar galima, kadangi aiškių tokio pakitimo pavyzdžių, tur būt, nėra, o žodžio viduryje tuo atveju, jei *-ai* suvienbalsėja, po lūpinio jis vis tiek nevirsta į *-ū* (plg. *moasis* E. „Blasebaly“ : liet. *maišas*).

V. Šmido studija kupina originalių idėjų, skatinančių toliau tyrinėti nagrinėjamus klausimus, verčiančių galvoti ir ieškoti kelių tam ar kitam neaiškiam klausimui spręsti. Jeigu vienu ar kitu klausimu autoriaus nuomonė ir gali būti ginčytina, tai priklauso daugiausia nuo to, kad čia nagrinėjamos labai painios ir sudėtingos problemos, kad ir pats klausimas neretai vargu ar gali būti išspręstas vienaip. Ta pačia proga negalima nesuminėti ir keleto kitų V. Šmido darbų, įnešančių daug ką nauja į mokslą⁴. Kaip matyti iš recenzuojamos studijos pratarmės, V. Šmidas tyrinėja baltų kalbų vietą indoeuropiečių kalbų sistemoje. Kiekvienas besidomįs baltų kalbomis nekantriai lauks naujų jo darbų.

J. Kazlauskas

Biblia litewska Chylińskiego. Nowy Testament. Tom III—indeks.
Wydał Czesław Kudzinowski. Poznań, 1964, VIII+169 p.

1958 m. lenkų kalbininkai Č. Kudzinovskis ir J. Otremskis iš Britų Muziejuje esančio B. Chilinskio rankraščio paskelbė „Naujojo testamento“ vertimą. Visas leidinys—jo turi būti 3 tomai—dar nėra baigtas. Kol kas nepasirodė pats svarbiausias—pirmasis—tomas su rankraščio fotokopija. Dėl to dar negalima įvertinti ir antrojo tomo—spausdinto teksto, nors atrodo, kad jis paruoštas sumaniai ir kruopščiai. Leidinys nusipelno didelio baltistų dėmesio, nes Chilinskio vertimas yra stambus XVII a. vidurio lietuvių raštijos paminklas. Kadangi yra

⁴ Žr. W. P. Schmid, Lit. *klāusti* und das aind. Futurum, IF LXVII 1962; Zu Simon Grunau's Vaterunser, IF LXVII 1962, Baltische Beiträge, IF LXVIII 1963.

nesurasti patys pilniausi Chilinskio „Senojo testamento“ egzemplioriai (Leningrado ir Berlyno), „Naujojo testamento“ išleidimas pasidarė dar reikšmingesnis.

Neseniai pasirodė trečiasis leidinio tomas – visų „Naujojo testamento“ vertimo žodžių (su jų gramatinėmis ir ortografinėmis formomis) indeksas. Jį paruošęs Č. Kudzinovskis yra šios srities liuanistinių darbų pradininkas – tokio pobūdžio darbo prieš jį niekas nėra išleides. Reikia manyti, kad, išėjus indeksui, Chilinskio kalbos faktai pradės dažniau rodytis kalbininkų darbuose, ir tai bus didelis Č. Kudzinovskio nuopelnas.

Būdamas pradininkas, indekso sudarytojas negalėjo pasiremti tradicija. Jam teko savarankiškai spręsti daug sudėtingų klausimų, ir daugelis jų indekse išspręsti visai gerai.

Chilinskio indeksas visų pirma yra gramatinių ir ortografinių formų indeksas. Jo autorius neturėjo tikslo išaiškinti žodžių reikšmes – tai jau žodyno reikalas. Tačiau, kadangi formos indekse dedamos ne pagal paradigmas, o prie atitinkamų antraštinių žodžių, juo galės pasinaudoti įvairaus profilio kalbininkai. Atrodo, indeksas labiausiai pravers dviem atvejais: 1) kai Chilinskio skaitytojui prireiks sužinoti, ar žodis (forma) kartojasi tekste, 2) kai reikės kam patikrinti, ar kurį nors žodį galima rasti Chilinskio vertime.

Sudaryti indeksą, kad abiem šiais atvejais būtų galima greit patikrinti norimą dalyką – sudėtingas daiktas. Pirmuoju atveju antraštinius žodžius reikėtų rašyti, kaip rašė Chilinskis, bet, kadangi jo rašyba nenuosekli, susidarytų daug variantų arba labai daug nuorodų, ir toks indeksas mažai tiktų tiems, kurie Chilinskio kalboje ieško tik vieno ar kito fakto. Todėl antraštines formas indeksuose stengiamasi normalizuoti. Č. Kudzinovskis ir pasirinko antrąjį kelią – rašydamas antraštines formas, jis vadovavosi literatūrinės kalbos ir skolinių žodynais. Kadangi Chilinskio leksika ne vienu atveju skiriasi nuo dabartinės, tai, pasirinkus tokį kelią, visada iškyla klausimas, kaip toli galima juo eiti (pvz., ką reikia daryti su žodžiais, kurie dabar išnykę, kurių forma pakito ir pan.). Atrodo, kad indekse autorius be reikalo per daug nutolo nuo Chilinskio kalbos: pvz., žodžius *antras liekas** jis deda prie *dvyliktas*, *negiwa-gimis* – prie *gymis* (per klaidą?), *kas metey* – prie *kasmet*, *ryta-metas* (=ryto metas) – prie *rytmetys*, *pluksna* (sk. plūksna) – prie *plunksna*, *zwajzde* (formų su -g- tekste visai nėra) – prie *žvaigždė*. Toks būdas geras tik kalbininkui, kuris iš šalies ieško žodžio, bet nelabai tinka Chilinskio kalbos tyrinėtojui. Pvz., radus tekste žodį *olotu* 28₅₇, ne taip lengva nustatyti, kad čia yra *uolotas*, nes galimas ir *olotas*, arba, sutikus formą *kopose* (!) 69₁₈, vargu kam greit ateis į galvą, kad čia yra ne *kopos* (ir ne *kuopos*), o *kapai*, nors abiem atvejais sunkumai atsiranda net ne dėl pakitusios žodžio formos, o tik dėl nenuoseklios rašybos. Tokių atvejų buvo galima išvengti, įdėjus nuorodas tokiems parašymams, kuriuos formaliai galima keleriopai rekonstruoti.

Ne vienas specialistas, naudodamasis indeksu, susidurs su klausimu, kaip skambėtų Chilinskio žodis, transponuotas į dabartinę literatūrinę kalbą. Toks transponavimas nėra neišsprendžiamas dalykas. Kai kur autorius sporadiškai taip ir darė: pvz., iš Sg Acc *kiampini* 60₈ jis atstatė formą *kempinis*, nors norminė forma dabar yra *kempinė*. Taip vienur kitur buvo nutolta nuo principo imti antraštiniams žodžiams normines lytis, ir dėl to indekse atsirado nereikalingo įvairavimo.

Niekas kitas negali taip gerai žinoti Chilinskio rašybos, kaip kalbininkas, sudarantis jo indeksą. Todėl, atrodo, indekso autorius būtų geriau padaręs, jei Chilinskio žodžius būtų visur nuosekliai transponavęs į literatūrinę kalbą. Taip būtų priartėta prie Chilinskį skaitančio specialisto ir nelabai tenutolta nuo dabartinės kalbos, nes daugelio žodžių formos sutampa.

---

* Pučiamųjų priebalsių rašyba recenzijoje supaprastinta. Nuorodos ir sutrumpinimai – kaip indekse. Kiti sutrumpinimai: *SSL* – P. Skardžius, *Die slavischen Lehnwörter im Alt-litauischen*, Kaunas, 1934; s. v. – sub voce (prie žodžio).

Atitinkama nuorodų sistema galėtų pašalinti tam tikrą atitrūkimą nuo dabartinės kalbos, iš vienos pusės, ir nuo Chilinskio rašybos – iš kitos.

Esamas antraštinių formų pateikimo būdas kartais gali suklaidinti mažiau apdairų specialistą. Pvz., radęs s. v. **aštriai** tokį parašymą, kaip *asztrej*, jis gali pagalvoti, kad iš *asztrej* ir tegalima atstatyti formą **aštriai**, o tuo tarpu būdvardžio formos, įdėtos s. v. **aštrus** (Sg Nom *asztras*, Acc m *asztra*), rodo, kad *asztrej* turi būti transponuojama į **aštrai**, o galūnė *-ej* aiškin-tina Kėdainių tarme (plg. *atbuley* 424₂₁ su *e* po kieto *l*). Naudodamasis dabartiniu indeksu, kal-bininkas negalės būti tvirtai įsitikinęs, kad nesuklydo, kol pats neištirs analogiškų Chilinskio rašybos atvejų.

Ir nesiimdamas antraštinių formų rekonstrukcijos, autorius turėjo Chilinskio teksto for-mas susieti su atitinkamomis norminėmis antraštinėmis, taigi, turėjo jas atitinkamai interpretuoti. Dažniausiai tai padaryta gerai. Reikia paminėti tik vieną klaidų grupę, atsiradusią dėl asimi-liuotų formų rašybos neteisingo interpretavimo. Priešdėlių *iš-*, *už-* priebalsiai prieš *s*, *š*, *z*, *ž* yra išnykę – formos *išsisukti* (sk. *isisukti*) ir *įsisukti* (sk. *įsisukti*) skiriasi tik pradžios balsio ilgumu. Šiuo atveju Chilinskis rašė dvejopai: *iszsigando* 77₅₂ ir *isigando* 61₁₀. Radus antrojo tipo parašy-mus, reikia nustatyti, ar priešdėlis yra *iš-*, ar *į-*, o autorius tokias formas mechaniškai priskyrė *į-* grupei, todėl šalia *išsigąsti* atsirado neįmanoma *įsigąsti*, šalia *išsipildyti* – *įsipildyti* ir pan. Daugeliu atvejų tik Chilinskio tekstas parodys, kur turi būti priskirta kuri forma.

Kai kur autorių yra suklaidinusi ir dvejopa *l* raidė Chilinskio tekste (kaip ir lenkų kal-boje) ir viena jos forma dabar. Kadangi Chilinskis rašo *Alabostra* 55₈, *bluznit* 368₄₃, *Katlor(us)* 333₄₁, antraštinės formos turėtų būti ne **alabastras**, **bluznyti**, **katlorius**, bet **aliabastras** (plg. SSL 28), **bliuznyti** (**bliužnyti?**), **katliorius**.

Indekse nėra išvengta ir kai kurių nenuoseklumų – analogiškos rašybos žodžiai vienur turi vienokią, kitur kitokią antraštinę formą. Pvz., *Kamarnikas* 201₆₀ traktuojamas kaip **ka-marninkas**, iš *remesnikeys* 220₁₀ atstatoma forma **remesnykas**, o iš *milasniku* 224₄₂ – **mylas-nikas**. Neaišku, kodėl šių žodžių priesagos rašomos skirtingai, kai nei tekstas, nei SSL, kuriuo rėmėsi autorius, nerodo skirtumų. O tokia antraštinė forma, kaip **dvarininkas**, tik klaidins skai-tytoją, nes *dwarni* <*kuy*> 88⁴ rodo, kad turi būti **dvarnykas** – ne „dvaro šeimininkas“, bet „vartininkas“. Antraštinės formos įvairuoja ir kitu atveju: pvz., iš *kierszyna* 423₃ atstatoma **keršijimas**, o iš *atkierszyna* 283₃₁ – **atkeršymas**, iš <*kryksz*> *tyjma* 189⁹ – **krikštijimas**, o iš *grieszymas* 368₅₈ – **griešyimas** (tokios antraštinės indekso formos, kaip **griešyimas**, **apčystyimas**, **sviedčyimas**, **tūžyimas** dabar neįmanomos fonologiškai; atrodo, jos buvo negalimos ir Chilinskio tarmėje).

Čia reikia pridurti ir keletą pavyzdžių, kai antraštinė forma rašoma neteisingai: **glumi-tis** (= **glumytis**), **kubkas** (= **kūbkas**), **merlena** (= **merliena**, žr. *merliena* „cadaver“ 415_{6,7}, plg. *veršiena* „veršio mėsa“ ir *veršena* „veršio oda“), **netiesė** (= **netiesa**, nes šalia Sg Dat *netiesey* yra Sg Dat *tiesey*, o šio žodžio Sg Nom yra *tiesa!*), **peku** (= **pekus**), **perdriksti** (= **perdrėksti**, nes tekste yra ne *perdriskie*, kaip indekse, bet *perdreskie* 212), **pūtoti** (= **putoti**, nes *putoja* 78 : vulgatos *spumat*), **ružytis** (= **ražytis** – iš tarmės, kurioje *an > ū*), **squernas** (= **skvernas** „drabu-žio kraštas“), **truna** (= **trūna** „lavonas“, plg. *trūnyti*), **užtiesa** (= **už tiesą**, plg. *užtiesą* 83₅₂), **žabuoti** (= **žeboti** arba bent **žaboti**, plg. *zebojame* 357⁶, nes **žabuoti** yra „krauti žabais“, „mušti žabu“). Kai kurie parašymai yra, tur būt, paprastos korektūros klaidos, bet visada būtų gera, kad to-kiame darbe jų būtų mažiau.

Indekse atskirai įdėti svetimų formų (formy obce) ir nomina propria sąrašai. Svetimų formų skyriuje kažkodėl atsidūrė ne tik tokie žodžiai, kaip **amen**, **tečza**, **mercks**, bet čia atsirado ir mi-nėtasis lietuviškas **squernas**, o taip pat kai kurie skoliniai, turintys lietuviškas linksnų galūnes, pvz., **szmaragdas**, **scorpionas**, **myra** (vienos *myros* formos yra bendrajame indekse, kitos – čia ,

o prie žodžio **skorpionas** bendrajame indekse prirašytos ir lotyniškos formos!). Toks išskyrimas nepateisinamas, nes lietuviška linksnio galūnė yra pakankamas formalus požymis, leidžiantis žodį laikyti lietuvių kalbos faktu.

Nomina propria skyriaus pavadinimas ne visai atitinka turinį, nes čia sudėti ne tik tikriniai vardai (kai kurie jų turi bendrinių žodžių, pvz., **Alyvos kalnas, Dešimtis miestų, Lavonų galvų**), etniniai ir geografiniai gyventojų pavadinimai (pvz., **egipčionis, gadarėnai, galilietis, lietuvininkas, žydas**), šiaip žodžiai (pvz., **faraonas, farizeušas**), bet ir tokie jų vediniai, kaip **greikiškai, lietuviškai, žydystė** ir panašūs. Kadangi, pvz., žodžio **žydiškai** 1 forma įdėta bendrajame indekse, o 5 – nomina propria skyriuje, kalbininkas, naudodamasis indeksu, turi visur pasidairyti. Gramatinio pobūdžio indekse visus žodžius būtų geriau dėti kartu, pakaktų išskirti tik neabejotinai svetimas formas.

Atrodo, kad sangražinės veiksmažodžių formos indekse be reikalo atskirtos nuo nesangražinių (kai šios yra) – jas buvo galima išskirti tik gramatinių formų grupėje. Prie nepriešdėlėtos bendraties autorius nurodo priešdėlėtą bendratį (**gerinti v pa-, pasigerinti**), bet sangražiniai veiksmažodžiai su sangražos dalelyte gale į tokią grupę nepateko. Leksikografiškai nepagrįstas ir būdvardžių su priešdėliu *ne-* atskyrimas nuo paprastųjų – išskirti derėtų nebent įgijusius specialią reikšmę.

Autorius būtų gerai padaręs, prie vienodai rašomų žodžių nuosekliai nurodydamas jų reikšmę (pvz., **kotas** gali būti ne tik „budelis“, bet ir „pagalys, rankena“). Be to, indeksas būtų daug laimėjęs, jeigu po antraštinių žodžių būtų nurodytas jų dažnumas, o gale būtų pridėtas atvirkštinis žodžių sąrašas. Indekso įvadas turėtų būti daug išsamesnis. Galimas daiktas, dėl daugelio čia kalbamų dalykų autorius turi tvirtą nuomonę, tik jos įvade neišdėstė.

Keletą žodžių reikia pasakyti dėl gramatinių formų pateikimo. Apskritai imant, jos pateikiamos sumaniai: labai aiškūs ir kartu labai kompaktiški sutrumpinimai, specialūs ženklai gramatinėms kategorijoms atskirti daro formų sąrašą patogų ir lengvai peržvelgiamą (beje, norint dar didesnio patogumo, sutrumpinimus derėjo išskirti kitu šriftu).

Vienu atveju indekse suplaktos į vieną dvi homoniminės gramatinės formos: sutrumpėjusi dalyvio forma (pvz., *numirus* < *numirusi*) ir to pat laiko padalyvis (*numirus*). Abi jos laikomos idc-nelinksniuojamomis, nors Chilinskio tekstas tokį homonimijos atvejį leidžia išskirti pagal derinimą ar nederinimą su daiktavardžiu (plg. *wiera... ira numirus* 357₄₈ ir *kunas... ira numiręs* 357₄₇₋₄₈ – dalyviai; ir *rado ją numirus* 195₃₁ – padalyvis: gali būti ir *rado ją numirus*).

Vartant indeksą, pavyko pastebėti tik dvi teksto nurodymo klaidas: **noš** reikia ieškoti ne 369₅₇, o 396₅₇, o formos *nejokias* (s. v. **nejoks**) 207₃ nėra.

Tokio pobūdžio darbuose beveik neįmanoma išvengti klaidų, įvairių netikslumų ir trūkumų. Ne jie nulemia ir šio darbo reikšmingumą. Daug svarbiau tai, kad beveik visus žodžius ir jų formas indeksas nurodo tiksliai, tad kiekvienas lietuvių kalbos istorikas nebegalės be jo išsiiversti. Reikia tikėtis, kad Č. Kudzinovskis ir vėliau nemes juodo, nedėkingo, bet labai reikalingo senųjų lietuvių kalbos paminklų indeksų bei žodynų sudarymo darbo.

V. Žulys